

ASPECTE ALE VIEȚII RELIGIOASE A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI ÎN PERCEPȚIA CĂLĂTORILOR STRĂINI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

DIN PETRE*

ASPECTS OF ROMANIANS' RELIGIOUS LIFE IN THE PERCEPTION OF FOREIGN TRAVELERS IN THE EIGHTEENTH CENTURY

ABSTRACT: *This study proposes an imagological approach of the religious realities perceived by foreign travelers of the eighteenth century. Our research has the "encounter between peoples" theme, according by the inspired phrase/formula used by Adolf Armbruster, the contact between foreign travelers, having different/diverse hierarchies and social professions in their countries of origin, and the Romanian ethnic element. The representations elaborated by these travelers/voyagers are interesting from the perspective of contact between generations, and respectively of that of their own perception. Our approach in order to restore aspects of the Romanians' religious life is also difficult because of the conflict between the three denominations: Orthodox, Roman Catholic and Reformed. The images/portraits of the foreign travelers are the result of both the rifts/cleavages between cultures and civilizations, and the typical stereotypes of the Enlightenment. The information brought by these travelers is generally negative. It highlights the poor training of priests, the precarious condition of the priest in the Romanian world, the priests' limited spiritual horizon/level and the superstitions and ignorance of believers.*

KEYWORDS: *religious realities; orthodox; superstitions; ignorance; believers*

REZUMAT: *Studiul de față își propune o abordare imagologică a realităților religioase percepute de călătorii străini ai secolului al XVIII-lea. Cercetarea noastră are ca temă „întâlnirea dintre popoare”, după fericita formulă utilizată de Adolf Armbruster, contactul dintre călătorii străini, având diferite ierarhii și profesii sociale în țările de origine și elementul etnic românesc. Reprezentările elaborate de acești călători sunt interesante din perspectiva contactului dintre civilizații, și respectiv al propriei percepții.*

Demersul nostru de a restitui aspecte ale vieții religioase a românilor este dificil și datorită conflictului dintre cele trei confesiuni: ortodoxă, romano-catolică și reformată. Imaginile călătorilor străini sunt rezultatul atât al clivajelor dintre culturi și civilizații, dar și al stereotipurilor caracteristice Secolului Luminilor. Informațiile acestor călători sunt în general negative. Ele reliefează pregătirea deficitară a preoților, condiția precară a preotului în lumea românească, orizontul spiritual limitat al preoților și superstițiile și ignoranța credincioșilor.

CUVINTE-CHEIE: *realități religioase; ortodox; superstiții; ignoranță; credincioși*

Demersul nostru urmărește o problematică care nu vizează repere ale istoriei politice, sociale, culturale, ci ea face obiectul istoriei mentalităților colective și imaginarului social. Așa cum preciza Lucian Boia, prima dificultate a imaginarului este însăși definiția sa. „Domeniul imaginarului este constituit din ansamblul reprezentărilor care depășesc limita impusă de constantele experienței și de înlănțuirile deductive autorizate

* Liceul Tehnologic Mărșa și Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr” Avrig; Adresa de e-mail: petre_din@yahoo.com

de aceasta”¹. Această primă definiție menționează că imaginarul este localizat în afara realității percepută direct sau prin deducție logică. Gilbert Durand, reprezentant marcant al școlii imagistice franceze afirmă că „istoria nu explică conținutul mental arhetipal, istoria însăși ținând de domeniul imaginarului. Și mai ales, în fiecare fază istorică, imaginația este prezentă în întregime într-o dublă și antagonistă motivație”². În fond imaginarul este un produs al spiritului și are atributul de a juca un rol compensator. În perioadele de criză imaginarul este invocat pentru a compensa deziluziile, de a inocula certitudini și de a inventa soluții alternative³.

Imaginea celuilalt trebuie privită din perspectiva alterității, ea exprimând în cazul de față modul în care viața religioasă este valorizată de către călătorii străini. Prin acest demers îmi propun să identific realitățile religioase ale secolului al XVIII-lea, cu toate componentele sale medievale, pornind de la sursa de informare, evident subiectivă, a relatărilor călătorilor străini. De menționat este faptul că acolo unde am considerat că relatările călătorilor străini nu sunt consistente am prezentat informații din surse diverse, cu scopul de a face mai veridic ansamblul trăirilor religioase românești.

Informații despre istoria Țărilor Române ne-au fost prezentate nu numai prin surse oficiale, ci și prin jurnalele călătorilor străini care au tranzitat acest spațiu. În această ultimă categorie putem enumera operele călătorilor străini, dar și cele ale oamenilor politici, diplomați, militari care au fost fascinați de ceea ce au constatat în aceste spații, relativ necunoscute pentru ei. În contact cu exteriorul, călătorii străini oglindesc imaginea celuilalt în funcție de interesele națiunii din care fac parte, de ideile preconceptuate și de stereotipurile culturale. Călătoriile în Țările Române vizau în cele mai multe situații obiective precise „într-o abordare pragmatică ce decurgea din necesitatea finalizării îndatoririlor politice sau se limita la interesul pentru tranzacționarea unor mărfuri ce aveau căutare pe piețele Europei Răsăritene”⁴.

Un aspect important ce reiese din relatările călătorilor străini este viața religioasă a românilor în secolul al XVIII-lea. Ce rol ocupă creștinismul pentru omul cotidian? În societatea tradițională românească spiritul religios reprezintă o dimensiune existențială importantă. Sărbătorile religioase își puneau amprenta asupra timpului de lucru și de sărbătoare, compartimentându-l în segmente temporale specifice. În mod superficial am fi tentați să-l percepem pe țaranul Secolului Luminilor ca pe un individ incult și violent și a cărui existență este generată de aspectele materiale ale vieții. În realitate, credința religioasă este o constantă în sensibilitatea românului, căci îl proteja în fața insecurității generate de angoasele, frustrările și fragilitatea condiției umane⁵. Aceste premise conturează panorama unei societăți, cel puțin în aparență caracterizată de spirit religios.

Relatările călătorilor străini surprind imagini „neconvenționale” despre nivelul de instruire al preoților, practicile religioase, deviațiile de la religia prescrisă și nivelul de instruire al maselor. Așa cum menționează Toader Nicoară, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea pregătirea majorității candidaților la preoție se realiza printr-un tip de ucenicie a acestora în jurul preotului, în ipostaza de deacon sau gramatic. În multe situații candidatul era fiul sau o rudă a preotului pe lângă care se instruia. Componentele instrucției care se derula în această manieră erau scrisul, cititul, Tatăl nostru, cântarea bisericească⁶. În aceste condiții, orizontul livresc al preoților era la un nivel minim în lumea românească din Transilvania, asigurându-le un instrumentar rudimentar pentru această profesie. „Lipsită de o ierarhie administrativă superioară proprie, comunitatea ortodoxă din Ardeal nu-și poate făuri o preoțime puternică, cu aspirații nobiliare, civice și naționale. Din acest motiv, lupta pentru promovarea socială în nume național este purtată de uniți”⁷.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sub impulsul bisericii unite cu Roma și al Curții Vieneze de promovare a tiparului și a instrucției prin școală orizontul profesional al preoților s-a ameliorat progresiv⁸.

¹ Patlagean 1978, p. 249

² Durand 1960, p. 421

³ Boia 2000, p. 26

⁴ Luca 2004, p. 49

⁵ Nicoară 1997, pp. 85–87.

⁶ Nicoară 1997, p. 97

⁷ Câmpeanu 2008, p. 194

⁸ Nicoară 1997, p. 99

Proiectându-și valorile spirituale, călătorii de rit catolic sau protestant subliniază lipsa de profunzime a vieții religioase, reprezentare întâlnită chiar și la preoți a căror capacitate intelectuală se rezumă „în a ști să citească și să scrie”⁹. „Într-un cuvânt putem spune cu siguranță că unii români sunt stăpâniți de puțină pietate și încă și mai puțină cucernicie. Pe de altă parte sunt foarte grijulii să facă mereu la cruce, când trec prin fața vreunei biserici sau icoane, și țin cu atâta strășnicie posturile lor încât nu vor să audă nici măcar de scutirile canoanelor lor sfinte pentru prilejuri de boală sau vreo altă nevoie...”¹⁰.

Majoritatea călătorilor străini constată cu surprindere că spiritualitatea românilor este caracterizată printr-un „creștinism de suprafață”. „La oamenii de rând, noțiunile despre creștinism nu merg mai departe decât că ei știu că au fost botezați, că ar exista Sfânta Treime, îngerii și Satana și că ar avea o viață veșnică și osândă veșnică. Ei cad la pământ ca și cum icoana ar fi sfântul însuși, sau chiar Dumnezeu. Chiar și Tatăl Nostru îl știu foarte puțini oameni din țara asta”¹¹. Elemente mitologice și oculte precreștine se combină firesc cu practicile preoților mai mult sau mai puțin avizați: „Locuitorii lasă cele ale credinței precum și rugăciunea pe seama preoților, și de aceea ei cred tot ce li se spune, chiar și basmele și minciunile cele mai vrednice de râs, ei le socot lucruri sfinte”¹².

După realizarea Unirii Religioase promisiunile austrieșilor sub raport financiar, economic și politic nu au fost respectate și discursul împăratului și-a diminuat credibilitatea. „Preoțimea noastră rămăsese în cea mai mare parte o preoțime foarte săracă, foarte incultă și aproape fără nicio împărtășire la viața culturală superioară, însuflețită de un ideal”¹³.

Pentru a avea o percepție mai exactă asupra practicilor religioase se impune să precizăm faptul că în mentalitatea românească a secolului al XVIII-lea, doar omorul și beția sunt considerate păcate veritabile care afectează conștiința românului. „Despre păcatele mai ușoare ei nu cred și nu știu să fie într-adevăr păcate, ci numai cele actuale. Mi-a spus odată un țăran pe când îl îndemneau să se ducă la biserică și să se roage: Ce să fac eu (erau cuvintele sale) la biserică, sau pentru ce să mă rog, căci eu nu am nici un păcat, nu am ucis pe nimeni și nici nu am furat. Soldații voștri sunt însă oameni păcătoși și au de ce să se roage, eu însă nu”¹⁴.

Lumea rurală a fost caracterizată prin violențe, absența fricii în fața morții, capacitatea explozivă de a face crime pentru lucruri nesemnificative, dar a fost în același timp caracterizată de existența supranaturalului în majoritatea momentelor vieții sale și de forța credinței vindecătoare a rugăciunilor și a exorcismului. Pentru secolul XVIII credința religioasă este o componentă fundamentală a trăirilor individului, fiind cea care îl protejează în fața efemerității destinului uman și a precarității condiției umane. Demersul istoricului mentalităților colective și al imaginarului social de a restitui viața religioasă a românilor în secolul Luminilor este cu atât mai dificil cu cât în Transilvania avem un spațiu multiconfesional alcătuit din confesiunea ortodoxă, romano-catolică și reformată¹⁵.

Instruirea deficitară a preoților este menționată de un oficial al administrației imperiale a Banatului. „Acești popi ai lor sunt și rămân doar niște țărani deghizați, care nu pot avea vreo noțiune despre religie deoarece, luați cel mai adesea chiar de la coarnele plugului de abia știu citi în limba lor maternă... Slujba dumnezeiască constă doar în cântarea liturghiei și din alte ceremonii exterioare. După aceia preoții apucă din nou coarnele plugului ori purced de la casele oamenilor, răspândind povești neadevărate despre minunile întâmplare și umblând cu vrăji, alungarea diavolului și strigoii”¹⁶. Termenii uzitați de document evidențiază prestația deficitară a preoților, o cunoaștere rudimentară a religiei prescrise, dar și statutul lor inferior. Precaritatea instruirii preoților este reiterată cu înțelegere și de precursorul modern al mentalităților colective românești, Nicolae Iorga.

⁹ Bauer 2000, p. 152.

¹⁰ Chiaro 1983, p. 375.

¹¹ Bauer 2000, p. 352.

¹² Chiaro 1983, p. 634

¹³ Iorga 2009, p. 24

¹⁴ Weismantel 1983, p. 353.

¹⁵ Nicoară 1997, p. 88

¹⁶ Erhler 1982, p. 37.

„Cutare preot era denunțat că joacă, el sau preoteasa lui, cu cătanele din sat, și altele. Nici preotul unit, nici preotul neunit însă nu aveau conștiința exactă a deosebirii dintre unul și altul, nici unul, nici altul neavând pregătire teologică. Acesta era clerul de atunci, de la 1780”¹⁷.

Pentru realitățile românești interesante sunt și relatările unui călător anonim în lucrarea *O descriere sumară a Marelui Principat al Ardealului*. Referindu-se la aspectele vieții religioase călătorul străin evidențiază educația deficitară a preoților români. „Preoții lor pot abia să citească și să cânte și totuși mulțimea le dă supunere oarbă până la idolatrie; de altfel ei își cunosc legea numai din nume. Abia unul la douăzeci știa spune *Tatăl Nostru*”¹⁸. Descrierea spațiului românesc este însoțită de numeroase detalii privind caracterul și temperamentul transilvănenilor. În percepția călătorului anonim românul este desfrânat și bețiv, murdar, leneș la munca câmpului, răzbunător, superficial și tentat de a emigra. Soluția acestuia constă în dezvoltarea unui sistem modern de învățământ, creșterea nivelului de pregătire al preoților, fapt ce ar determina diminuarea viciilor semnalizate de călătorul anonim. Inventariind numărul familiilor de români acesta menționează cifra de 6000 de neuniți în Zlatna și 2000 de uniți, atașați cauzei Unirii religioase cu Roma datorită zelului preotului.¹⁹

Opera lui Dumitru Drăghicescu despre psihologia poporului român se încadrează în limitele acestor din urmă precizări. Caracteristicile vieții religioase sunt consemnate într-un capitol intitulat *Religia și cultura la români*. „Românii sunt dintre toate națiunile creștine de orice rit, poporul cel mai ateu, cel mai sceptic, cel mai puțin credicios. (.....). Săteanul nostru, în afară de Paște, nu simte obligația conștiinței de a merge la biserică, decât de 3 ori în viața lui: odată la botez dus de alții, odată la cununie, când îl duc alții, și apoi la moarte când după el se duc alții”²⁰.

Alte surse atestă o intensă religiozitate trăită, materializată prin respectarea strictă a posturilor. Păstrarea scrupuloasă a posturilor, reper important al religiei trăite, este remarcată de majoritatea surselor acestei perioade. „Românii postesc miercurea și vinerea. Sâmbăta și în celelalte zile ale săptămânii mănâncă și carne dacă nu e timpul postului. Nu numai că se hrănesc doar cu pâine, garnituri de legume și păstăioase, ba unii merg cu înfrânarea atât de departe, încât nu se apropie de soțiile lor și mai mult, nici nu îngăduie să li se ia sânge dacă s-ar îmbolnăvi”²¹. Referitor la spațiul ortodox bănățean un reprezentant al administrației imperiale menționa aceeași consecvență în respectarea posturilor. „Practica religioasă urmată acasă de tineri și bătrâni constă în patru posturi neobișnuit de lungi, postul Crăciunului care ține șase săptămâni, postul Paștelui care ține șase săptămâni, postul sfinților Petru și Pavel, de trei săptămâni și cel al nașterii Mariei, care ține tot trei săptămâni. Împreună toate celelalte zile de post, ajunatul însumează de obicei șase luni dintr-un an, fiind atât de riguros, încât la mijlocul postului principal, nu mai e îngăduit să se mănânce nici pește, nici untură, nici ouă. Postul, pe cât este de riguros, e ținut tot atât de strict. Acești oameni sunt atât de pătrunși de el, încât ar ucide mai bine un om, decât să încalce postul”²².

Referindu-se la același element al vieții religioase, păstrarea posturilor în spațiul românesc, secretarul domnitorului Constantin Brâncoveanu, Anton Maria del Chiaro făcea următoarele precizări: „Patru posturi pe an sunt observate de valahi. Postul cel mare numit Păresime, care se ține 40 de zile și postul Sft. Petru, care începe după Duminica Tomii și n-are zile fixe de calendar. În acest post se poate mânca pește, afară de Mercuri și Vineri, exceptând ziua de Sft. Ion Botezătorul dacă cade în una din aceste 2 zile. Al treilea post e cel al Adormirii Prea Curatei și ține 14 zile, fără mâncăruri de pește, exceptând ziua Schimbării la Față. Preoții franciscani, ca și mulți catolici din Valahia, Bulgaria și Transilvania, păzesc postul acestor 14 zile, împreună cu ortodocșii. În sfârșit, al patrulea post e cel înaintea Crăciunului, de 40 zile, când se mănâncă pește, afară de Mercuri și Vineri, exceptând însă sărbătorile Sft. Neculai și Sft. Spiridon. De ajunul Crăciunului ca și al Bobotezei, alte posturi, când

¹⁷ Iorga 2009, p. 25

¹⁸ Iorga 1981, pp. 420–422

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ Drăghicescu 2006, p. 279

²¹ Grisellini 1984, pp. 177–178.

²² Erhler 1982, pp. 17–18

se mănâncă o singură dată, sară, târziu, dar fără pește. De asemenea mai sunt alte 2 zile, în care se abține și de la pește cu sânge, adică în 29 August, Tăierea Capului Sft. Ion și în 14 Septembrie, înălțarea Sft. Cruci. În schimb, ortodoxii, deci și valahii, spre deosebire de noi catolicii, au multe zile când mănâncă carne, ca de pildă din ziua Crăciunului până în ajunul Bobotezei”²³.

Dimensiunea religioasă este prezentată de D. Drăghicescu și prin tenacitatea românilor în respectarea posturilor. „Nimic însă mai mult decât practica posturilor nu s-a potrivit mai bine cu filosofia simplă a credinței în viața viitoare. De aceea, nici nu se mai găsește un alt popor care să țină cu sfințenie posturile decât sătenii români. Socotite în totalitatea lor, zilele de post ținute se ridică până la două treimi din an. Cea mai mare parte a anului ei o postesc, ducând o viață cu totul vegetariană. Nu este de mirare dacă mai toți străinii, care au cunoscut pe sătenii noștri, i-au aflat leneși, slabi și puțin înclinați la munca grea. O hrană ușoară, puțin substanțială nu poate produce brațe vânjoase și energii de seamă”²⁴.

În pofida acestor repere ale sentimentului religios există la nivelul sensibilității colective o relativă intoleranță față de exercițiul religios al celorlalte culte, în cazul nostru, față de protestantism și catolicism. „Cu acest creștinism așa de grozav al lor, ei disprețuiesc religiile noastre, și sunt așa de îndărătnici, că nici nu lasă nicidecum de voie bună să îngropăm pe preoții noștri alături de ai lor, sau măcar în același cimitir, chiar dacă în cele din urmă s-au încredințat și lămurit că eram și noi creștini, măcar că nu țineam posturile lor, în a căror ostentație se mărginea toată religia lor creștină. Când moare la ei un sărac și nu are cu ce să fie înmormântat, atunci ei culcă mortul pe o scândură și o scot pe uliță ca trecătorii să dea ceva pentru îngroparea lui”²⁵. Textul documentului reliefează ideea că mentalitatea colectivă românească cunoaște o structură arhetipală specifică unei societăți tradiționale: teama de cel străin. Solidarizați prin cultură, origini, limbă, credință, românii au exprimat atât sentimentul aceleași identități naționale, dar și pe cel al diferențelor față de alte comunități. Când se pune problema altor credințe, diferențele religioase generează suspiciuni și temeri, simpatii sau antipatii²⁶. „Valahii ar fi mai blânzi față de biserica catolică, dacă n-ar fi înveninați cu învățăturile unor refugiați unguri, eretici, cari-și câștigă existența aci, predând limba latină fiilor de boieri”²⁷.

Relatările călătorului german Johann Lehmann prezintă o importanță deosebită pentru spațiul transilvănean. El reliefează ocupațiile economice ale românilor, statutul lor social, conflictele provocate de disputa religioasă dintre greco-catolici și ortodocși. În ceea ce privește realitățile religioase, călătorul menționează că era în 1782 la Deva, când, cu toată lipsa pâinii în alimentație, preoții români refuzau dezlegare credincioșilor să nu mai respecte postul pentru a mânca de fruct²⁸. Călătorul german formulează judecăți de valoare obiective afirmând faptul că românii sunt altruști fără a aștepta recompense de la persoanele ajutate. Prin comparație cu această calitate a românilor populația germană este „în genere cea mai grosolană, mai necrescută, mai fără simțire, incapabilă de a servi pe cineva, chiar dacă aceasta plătește”²⁹. Concluzia lui Johann Lehmann este că temperamentul și calitățile românilor ar fi și mai pozitive dacă ar avea preoți mai buni și dacă ar avea stăpâni mai buni³⁰.

O mențiune specială pentru reprezentările românilor este dată de geologul austriac Balthazar Hacquet. În percepția sa procesul de aculturare începe în secolul XVIII prin contactul românilor ortodocși și greco-catolici cu Roma și Viena. Relatările sale par a fi mai veridice în raport cu cele ale celorlalți călători, căci ele sunt rezultatul unor relații directe cu autoritățile locale și populația autohtonă. El menționează că biserica centrală din Bistrița este mai mult goală în timpul serviciului religios, iar călugării de la Putna nu cunosc ce înseamnă o bibliotecă. În continuarea călătoriei sale, Hacquet vizitează schitul lui Daniil

²³ Chiaro 1929, p. 25 .

²⁴ Drăghicescu 2006., pp. 291–292

²⁵ Weismantel 1983, p. 355.

²⁶ Nicoară 2002, p. 59.

²⁷ Chiaro 1929, p. 26

²⁸ Iorga 1981, p. 425

²⁹ *Ibidem*, p. 426

³⁰ *Ibidem*

Sihastrul, a cărui denumire îl modifică în Toma. Vizitarea orașului Iași îi creează o impresie dezolantă căci bisericile sunt întunecoase, preoții sunt ignoranți și subliniază lipsa bibliotecilor. Ca un semn al decăderii economice a Moldovei Hacquet precizează numărul mare de biserici aflate în ruină³¹.

Relatările călătorilor străini despre superstițiile, pregătirea deficitară a preoților și ignoranța ortodocșilor își are explicația în lipsa de înțelegere a occidentalilor față de componentele religiei orientale fundamentată mai mult pe manifestările sale exterioare: închinarea la icoane, mătâniile, pronunțarea repetată a rugăciunilor, multitudinea de lumânări folosite în cadrul serviciului religios, apetența ortodocșilor pentru mirosul de tămâie. În același timp, călătorii străini recunosc că ortodoxia nu a generat fanatism, intoleranță, ci era plină de smerenie. Ea nu a determinat apariția de secte, erezii sau persecuții religioase. Românul își făcea rugăciunea dimineața și seara, înainte de culcare, se închina înainte de a începe o activitate. Judecata românului în secolul Luminilor era structurată pe următorul enunț: tot ce se întâmplă pe pământ este voința lui Dumnezeu. Bucuriile își au sorgintea în răsplata cerească iar durerile ca pedeapsă pentru păcatele noastre³².

Renunțând la ambiguitățile și stereotipurile istoriografiei românești, Neagu Djuvara prezintă într-o viziune mai conformă cu realitate universul duhovnicesc al românului din secolul al XVIII-lea. „În atâta nesiguranță și nedreptate, de care se lovește pretutindeni și oricând, românul nu are decât o scăpare: Biserica. Îngenunchiat în bisericuța întunecoasă, în fața iconostasului, unde flăcările a sute de lumânări fumegă sub chipurile încremenite ale sfinților, el se simte – numai acolo – acasă; ocrotit, izbăvit, poate și iubit. Trăsăturile dominante ale religiei sale sunt umilința și acceptarea cu seninătate a voinței dumnezeiești. Cartea lui Iov și parabola fariseului și cea vameșului sunt cu siguranță, în Sfânta Scriptură, pasajele cele mai apropiate de inima lui. Mătâniile, îngenuncherile, semnul crucii repetat la nesfârșit, sărutarea pătimășă a icoanelor pe picioarele însângerate ale lui Christos, toate aceste gesturi nu au nimic ostentativ; nici obligație, nici fariseism, ci smerenie și căință sinceră, rugă la nemărginita milă a lui Dumnezeu”³³.

La finalul studiului, considerăm că se impune formularea următoarelor concluzii:

1. Studiul de față își propune o abordare imagologică a realităților religioase percepute de călătorii străini ai secolului al XVIII-lea. Cercetarea noastră are ca temă „întâlnirea dintre popoare”, după fericita formulă utilizată de Adolf Armbruster, contactul dintre călătorii străini, având diferite ierarhii și profesii sociale în țările de origine și elementul etnic românesc. Reprezentările elaborate de acești călători sunt interesante din perspectiva contactului dintre civilizații, și respectiv al propriei percepții.

2. Demersul nostru de a restitui aspecte ale vieții religioase a românilor este dificil și datorită conflictului dintre cele trei confesiuni: ortodoxă, romano-catolică și reformată. Imaginile călătorilor străini Erasmus von Weismanthel, Francesco Grisellini, Johann Erhler, Anton Maria del Chiaro, D’Hauterive, Raicewich sunt rezultatul atât al clivajelor dintre culturi și civilizații, dar și al stereotipurilor caracteristice Secolului Luminilor. Informațiile acestor călători sunt în general negative. Ele reliefează pregătirea deficitară a preoților, condiția precară a preotului în lumea românească, orizontul spiritual limitat al preoților și superstițiile și ignoranța credincioșilor.

BIBLIOGRAFIE

Carte:

Bauer 2000 – F. W. Bauer, *Atlas geografic și militar în Călători străini despre Țările Române*, X, Editura Academiei Române, București, 2000

Boia 2000 – L. Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, București, 2000.

Câmpeanu 2008 – R. Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.

Chiaro 1929 – A. M. Chiaro, *Revoluțiile Valahiei, Viața Românească*, Iași, 1929.

³¹ *Ibidem*, pp. 427–432

³² Djuvara 2007, pp. 163–165

³³ *Ibidem*, p. 166

- Djuvara 2007 – N. Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800–1848)*, Editura Humanitas, București, 2007.
- Drăghicescu 2006 – D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, 2006.
- Durand 1960 – G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, P.U.F., Paris, 1960.
- Erhler 1982 – J. J. Erhler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timișoara, Facla, 1982.
- Griselini 1984 – F. Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului timișan*, Timișoara, Facla, 1984.
- Iorga 2009 – N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Unigaria, II*, Editura Saeculum IO, București, 2009.
- Iorga 1981 – N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, Editura Eminescu, București, 1981.
- Nicoară 1997 – T. Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societatea rurală și mentalități colective*, P.U.C., 1997.
- Nicoară 2002 – S. Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2002.

Volume de specialitate:

- Chiaro 1983 – A. M. Chiaro, *Istoria revoluțiilor moderne ale României în Călători străini despre Țările Române, VIII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 634
- Luca 2004 – C. Luca, *Călători și pribegi din Țările Române la Veneția în secolul al XVII-lea, în Călători români în Occident*, Institutul Cultural Român, Cluj Napoca, 2004, p. 49
- Weismanthel 1983 – E. Weismantel, *Jurnal de călătorie pe anii 1710–1714 în Călători străini despre Țările Române, VIII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 355
- Patlagean 1978 – E. Patlagean, *L'histoire de l'imaginaire* în *La Nouvelle Histoire*, Paris, 1978, p. 249.